

ОБЛИЦИ ПОДРУШТВАВАЊА ПОЉОПРИВРЕДЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ

С обзиром на сложеност и обимност теме о којој је овде реч, у овом реферату биће указано само на најважније и најкарактеристичније моменте, тако да се стекне један општи увид о досадашњим облицима подруштвљавања пољопривреде у Југославији и о перспективи у том погледу.

Прве мере у области пољопривреде после Народно ослободилачког рата и Револуције

Унапређење пољопривреде и облици њеног подруштвљавања у послератној Југославији били су, у знатној мери, условљени наслеђеним стањем у овој привредној области и специфичностима наше Револуције. У процени ових и других објективних околности и избору путева и средстава за унапређење пољопривреде и облика њеног подруштвљавања, битну улогу су играле и руководеће снаге нашег друштва.

Пре другог светског рата Југославија је била изразито аграрна земља, а са слабо развијеном индустријом и недовољно развијеним рударством. Пољопривредно становништво у Југославији 1931. године износило је 76,6%, а 1938. године 74,9% од укупног становништва (Д. Марковић: „Пољопривредно становништво Југославије у протеклих 40 година“, Социологија села 1/1963). Међутим пољопривреда је у националном дохотку 1939. г. учествовала са свега 46,1%, што указује на њену техничку заосталост. Поред тога, треба указати и на велику уситњеност сељачких поседа. Највећи број сеоских газдинстава, тј. 67,8% представљали су ситни поседи до 5 ха, 20,5% поседи од 5 — 10 ха, а 11,7% они изнад 10 ха. У пољопривреди је радило око 490.000 беземљаша (пољопривредних радника и слугу). За предратну Југославију Карактеристична је и велика аграрна пренасељеност. На 100 ха оранице долазило је 114 становника, у периоду од 1937. до 1938. год. Истовремено, у Аустрији је било 64 становника, Немачкој 52, Енглеској 30, САД 17 становника. (Статистички годишњак Бгд. 1940. г.).

Дакле, техничка заосталост, аграрна пренасељеност и уситњеност поседа, карактерисале су предратну пољопривреду. То је имало за последицу малу пољопривредну производњу и низак животни стандард огромне већине пољопривредних произвођача. Због експлоатације, пореза и других дажбина дошло је до презадужености сиромашног, а и средњег сељаштва. У периоду од 1929. до 1932. г. пољопривредницима је одлазило на

порез и камату $\frac{3}{4}$ тржних вишкова. („Економска политика“, Загреб 1934 г.).

Поред опште експлоатације села, сиромашно и средње сељаштво било је експлоатисано од стране велепоседника и богатих сељака, што је водило заостравању противречности и класне борбе на селу. Међутим и поред економског пропадања сиромашно сељаштво се грчевито држало за овај посед, лишавајући се често и најнужнијих потреба. Уколико су били више експлоатисани утолико су се више везивали за свој посед, видећи у њему заштиту од припадања. У процесу класне борбе сиромашно, а све више и средње сељаштво, оријентише се ка радничкој класи. То савезништво ће нарочито доћи до изражаја у Народно ослободилачкој борби и Револуцији, стварајући јој широку социјалну базу и условљавајући, добрим делом, њену специфичност, о чему ће се морати водити рачуна и у послератној социјалистичкој изградњи, па и преображају села.

Чињеница да је југословенска револуција извршена уз широку подршку сиромашног и средњег сељаштва, у оквиру Народно ослободилачке борбе, а не отвореног грађанског рата, диктирала је у социјалистичкој изградњи такву политику, која ће обезбедити даљу подршку радног сељаштва. То је дошло до изражаја пре свега у томе, што у Југославији није извршена национализација земље, као што је то био случај у СССР-у после Октобарске револуције. Национализацију би сељаштво схватило као акт уперен против њега, с обзиром да се оно већ поодавно било територијализовало на свом поседу, и постало потпун власник. Није био исти случај у Русији, у којој су пре Револуције постојали знатни елементи феудалног и полуфеудалног режима у поседовању земље, тако да је највећи део сељаштва схватио национализацију земље као меру у свом интересу. Код југословенског сељаштва, па и код оног које је учествовало у Народно ослободилачкој борби, била је укорењена власничка психологија. Зато је политика нове власти морала о овоме водити рачуна.

Став југословенске политике према селу од почетка је био недвосмислен у томе да се не може остати трајно при ситном поседу, а поготово при капиталистичким односима, већ да се треба оријентисати на социјалистички преображај села. Међутим, тај преображај треба да почива на интересу и добровољном опредељењу радног сељака, што значи да мора бити издвојен постепено, у складу са материјалним развојем друштва и посебно са техничким развојем пољопривреде. Ово је трајна оријентација југословенске политике према селу, која и данас важи. Додуше, од овога је било и значајног одступања у једном периоду, под утицајем, пре свега одређених политичких прилика, о чему ће касније бити речи.

Прва значајна мера која је извршила измене у совјетским односима и структуриседа на селу била је Аграгна реформа. Полazeћи од начела да „земља припада онима који је обрађују“, Закон о аграрној реформи и колонизацији, донет 23. августа 1945. године, имао је за циљ да се обезбеди и појача повезаност између радничке класе и сиромашног и средњег сељаштва, одузимајући земљу од оних који је не обрађују и додељујући је безземљацима и сиромашним сељацима. Аграгна реформа имала је за

циљ да ликвидира последње остатке феудализма, и да знатно смањи и ограничи капиталистички посед на селу. Она је омогућила да се из доби- веног земљишног фонда створе и велика угледна државна добра, која тре- ба да покажу предност крупног социјалистичког поседа.

Не улазећи овде у подробности Аграрне реформе, важно је додати и то да је максимум поседа за земљораднике законски одређен на 25 — 35 ha обрадиве, односно 45 ha укупне површине, зависно од квалитета зем- ље, величине породице итд.

Земљишни фонд који је образован применом Закона о аграрној ре- форми (у који је ушла и земља која је добивена конфискацијом имовине припадника немачке народности, земља одузета пресудама судова, поседи несталих власника, страних држављана итд), износио је 1.566.374 ha. Ин- дивидуални сељаци добили су 51% ове земље, државна пољопривредна добра 18,3% земљорадничке задруге 2,6% 24,3% отпало је на шуме и по- вршине предвиђене за пошумљавање, а остало је дато здравственим и дру- гим установама (Статистички годишњак Југославије 1954.).

Посебном Уредбом стављена је под државну контролу купопродаја земље, чиме је онемогућено претварање средњака у капиталисту.

Аграрна реформа представља значајну меру у сузбијању експлоата- ције на селу, у задовољењу познате „глади за земљом“, у учвршћењу са- веза радничке класе и радног сељаштва, што представља само претпостав- ку за будуће унапређење пољопривреде и постепени социјалистички прео- бражај. Међутим остала је и после Реформе уситњеност поседа, техничка неопремљеност и ниска продуктивност. Број ситних газдинстава (до 5 ha) чак се и увећао).

Са развојем индустрије и других привредних грана наметала се и потреба за подизањем и пољопривреде на виши ниво. Међутим, то је било немогуће постићи у условима такве структуре у пољопривреди коју је, после Реформе, карактерисала испарцелисаност и претежно ситни прива- тни посед. Отуда се, као наредни задатак у пољопривреди постављало, са економском нужношћу, стварање крупних газдинстава, јер је једино на тај начин, уз примену механизације и осталих агротехничких мера, било могуће унапредити и убрзати развој пољопривреде. Економска политика Југославије на селу, после Аграрне реформе, била је оријентисана на тра- жење погодних форми за постизање ове концентрације и реконструкције у пољопривреди. Разумљиво је, да се та реконструкција у једној социјали- стичкој земљи, каква је била Југославија, могла изводити на начин који доводи до увођења социјалистичких односа у овој области. Међутим, с обзиром на већ истакнуту околност о везаности нашег сељака за прива- тни посед, није се могло ићи на нагло стварање социјалистичких газдин- ства административним путем. Водећи о овоме рачуна, пришло се еко- номском удруживању пољопривредника на добровољној основи кроз разне задружне облике, Поред тога, оспособљењем постојећих и оснивањем но- вих државних пољопривредних добара требало је показати предности крупне социјалистичке производње.

Овде треба поново нагласити да је у процесу социјалистичког прео- бражаја села, с обзиром на противречност између потребе за брзим напре-

довањем пољопривреде и принципа добровољног удруживања сељака, овај принцип добровољности понекад у пракси озбиљно нарушаван. На то су, како је речено, утицале и неке политичке околности. Међутим, пошто се убрзо показивала штетност такве праксе, овај се принцип поново оживљавао, што доказује његову правилност и неопходност примене.

Земљорадничке задруге и државна пољопривредна добра

Земљорадничко задругарство има своје зачетке још у предратној Југославији. Међутим, оно се тада уклапало у постојећи капиталистички систем и у извесној мери допринело продирању и јачању капитализма на селу.

После ослобођења, у настојању да се отпочне са процесом удруживања индивидуалних пољопривредника на добровољној, али социјалистичкој основи, формирају се доста масовно опште земљорадничке задруге. За разлику од предратних задруга, које су претежно набавно-продајног карактера, сада су оне истовремено и кредитне, прерађивачке, производне и набавно-продајне. Дакле, у питању је јединствени тип задруге. Бавиле су се снабдевањем села индустријском робом, откупом пољопривредних производа, затим оснивањем расадника, приплодних станица, сточарских фарми, вршењем занатских и других услужних делатности.

У оквиру ових задруга стваране су и пољопривредна газдинства — економије од земље коју су задруге узимале у закуп, или добијале од општедруштвеног задружног фонда. Њихов је првостепени циљ био да својом успшеном производном делатношћу буду пример пословања социјалистичких газдинстава.

Опште земљорадничке задруге требало је различитом делатношћу, која не дира у приватно власништво, да приближе и повежу индивидуалне пољопривреднике са кооперативно-социјалистичким облицима привређивања. Оне су представљале еластичан, користан и прихватљив облик сарадње. Отуда у 1953. години број општинских земљорадничких задруга износи 7230, са преко 3 милиона задругара. (Микаило Вучковић, задругарство, Загреб 1957. г.).

Политика Југославије у погледу социјалистичког преображаја села инсистирала је, у послератним годинама на развоју овога облика задруга. Сматрало се, да су оне у складу са степеном општег материјалног развоја друштва и посебно пољопривреде и са свешћу приватног власника на селу. У њима се видео облик удруживања који ће припремити пут ка вишим социјалистичким облицима. „... економски повезивајући сељаштво са државним сектором, усклађујући индивидуални интерес сељаштва и колективни интерес социјалистичке изградње наше земље, земљорадничко задругарство представља организационо средство превођења сељаштва на пут социјализма. Из резерве финансијског капитала у условима капитализма, претвара се земљорадничко задругарство у условима народне демократије у инструмент социјалистичке изградње.” (Едвард Кардељ — Земљорадничко задругарство у планској привреди — Бгд. 1947. г.).

Додуше, овај облик задруга био је убрзо запостављен, за једно краће време, да би се тада предност дала *сељачким радним задругама*. Ове задруге почеле су да се формирају одмах после рата, али у ограниченом броју, обухватајући првенствено најсвесније сељаштво које је могло да их прихвати. Иако се у почетку, приликом формирања радних задруга, водило рачуна о добровољности, ипак је и тада била појава спољног притиска.

Сељачке радне задруге биле су, углавном, копија совјетског колхозног система. После 1948. године, под утицајем познатих политичких прилика, долази до оријентације на њихово нагло формирање, са настојањем да се на овај начин колективизира знатан проценат земље. Тиме је направљено и одступање од започетог курса постепеног социјалистичког преображаја села. Већ до краја 1950. године овим задругама је било обухваћено 14,7% од укупног броја домаћинства на селу, са 19,4% од укупних обрадивих површина. Приликом формирања ових задруга, сељаци су у њих уносили сву земљу, изузев окућнице, затим стоку и инвентар. У једном типу ових задруга (IV типу), сва земља индивидуалних сељака који формирају задругу прелази у задружну својину (изузев окућнице). У осталим типовима задругари остају формално власници, али фактички не могу слободно да располажу својом земљом.

Иако је приликом формирања задруге формално прибаљана сагласност сељака који се уклањају, стварно је на њих вршен и директни притисак, а и индиректни, преко пореза, откупа и других мера.

С друге стране, ова колективизација је вршена на врло ниском техничком нивоу. Држава није била у стању да им пружи иоле значајнију технику, стручну и финансијску помоћ. Отуда је ово удруживање представљало просту кооперацију у врло заосталим условима, што је морало дати и слабу производњу и ниску продуктивност. Организација рада почивала је на систему бригада, а награђивање по броју трудодана. Није постојао потребан економски интерес који би задругаре подстицао на веће залагање, па се то покушало надоместити дисциплином и административним притиском. Разуме се, да то не може бити права замена.

Отуда, већ са првим почецима увођења самоуправљања и потискивања административног руковођења у друштву уопште, почиње се већ 1951. године осећати колебање задругара у сељачким радним задругама. Настаје најпре стагнација у њиховом даљем развоју, а затим нагло опадање њиховог броја у 1952. и 1953. години. Укидањем обавезног откупа и других административних мера, задруге су сада морале да на тржишту доказују своју рентабилност. Многе то нису успевале и обраћале су се све више за помоћ држави. Међутим, држава није могла на себе преузети такву улогу, јер је субвенционирање толиког броја задруга прелазило њене могућности а с друге стране оцењено је да би то водило паразитизму.

Зато се 1953. године доноси Уредба о реорганизацији сељачких радних задруга. Овом Уредбом посебно је наглашена добровољност, како у ступњу тако и у иступању из задруга и регулисани су имовинско правни односи између задруге и задругара, првенствено на уговорној основи. Број задруга се после овог нагло смањило; у односу на 1952. годину за 75%. Тај процес осипања задруга и расформирања задруга наставио се и касније,

тако да их је 1965. године било свега 10. (Друштвене промене на селу, Бгд. 1974. стр. 36).

Један број ових задруга претворио се у опште земљорадничке задруге, што говори о исправности раније започетог курса постепеног и добровољног преображаја села. Главна пажња се сада посвећује овим задругама, као и пољопривредним добрима, са којима се још од почетка озбиљно рачунало.

Расформирањем сељачких радних задруга смањило се знатно број крупнијих газдинстава у друштвеном сектору, а појавила се и незапосленост знатног броја сиромашних сељака, који су радили у овим задругама. Зато се сада законом ограничава земљишни максимум индивидуалних пољопривредника на 10 ha (изузетно на 15 ha). Земља која је добијена овим путем давана је првенствено пољопривредним добрима, а и земљорадничким задругама, како би се повећао и ојачао социјалистички сектор у пољопривреди и како би ту нашли посла они који су остали незапослени.

Убрзо затим (већ 1954. године) донет је закон којим се уводи слободна куповина и продаја земље, у оквиру одређеног максимума. Тиме је, поред осталог, омогућено да један део сувишне радне снаге напусти земљу и село и запосли се у индустрији и другим привредним гранама. Отворен је процес деоградације села, који добија све значајнију улогу у његовој општој трансформацији, па и у погледу социјалистичког преображаја. Порез се сада плаћа не на основу оствареног дохотка, него према унапред одређеном катастарском приходу. То је утицало на већу заинтересованост произвођача и на продуктивност. Једном речју, делозање економских законитости долази све више до изражаја, а административне мере се ограничавају.

Међутим, друштвени сектор у пољопривреди сада је обухватио свега 9,6% од укупних обрадивих површина, а његова техничка, стручна и друга опремљеност није се битно поправила. Још горе је у том погледу било стање на индивидуалном поседу, који је обухватао око 90% обрадиве земље. Друштво је било окупирано индустријализацијом и није било у могућности да посвети већу пажњу пољопривреди. Настаје један период стагнације у коме пољопривредна произвођа још није достигла просек производње из 1930—1939. године. Слично стоји и са сточним фондом. Уместо већих инвестиција у пољопривреду, знатан део акумулације из ње се преливао у индустрију. Али већ од 1956. године такво заостајање пољопривреде озбиљно је почело да кочи и сам индустријски развитак. Зато се морало енергичније прићи унапређењу пољопривреде и њеном социјалистичком преображају, што је у нашим условима нераздвојно.

Социјалистичка кооперација

Главни ослонац за унапређење пољопривреде и њен социјалистички пребражај био је друштвени сектор. Међутим, он је, како је наведено, заузимао процентуално мали део земље, око 10% од укупних обрадивих површина, а индивидуални посед око 90%. У таквим условима морало се,

пре свега, прићи што бољој опреми друштвеног сектора модерним средствима за производњу и његовом повезивању преко тих средстава са индивидуалним произвођачима. Тај пут повезивања наћен је у тзв. *социјалистичкој кооперацији*: „Она је име за сваки облик производне сарадње социјалистичких привредних организација — пољопривредних добара, сељачких радних задруга, општинских земљорадничких задруга и њихових економија, а у одређеним случајевима чак и индустријских и трговинских организација — с индивидуалним сељачким газдинствима, која припрема, успоставља, започиње или развија елементе друштвеног процеса производње, на друштвено организованим и за такав производни процес припремљеним комплексима земље и која омогућује да у таквом процесу, на бази друштвених улагања и друштвених основних средстава за производњу, социјалистичке привредне организације постану носиоци проширене репродукције” (Едвард Кардељ, Поблеми социјалистичке политике на селу, Бгд. 1959, стр. 151).

Социјалистичка кооперација се заснива слободним уговором између земљорадничких задруга и пољопривредних добара, која располажу друштвеним средствима за производњу, и индивидуалних пољопривредника. Уговором о кооперацији се остварује спој између индивидуалних земљишних поседа и друштвених средстава, чиме се стварају услови за подруштвљавање произвође и у сфери привредног власништва. Уговор почива на обостраном економском интересу. Социјалистичка газдинства су заинтересована да применом својих средстава за производњу на ширим комплексима земље приватних власника, добу до веће акумулације, а индивидуални пољопривредници да употребом друштвених средстава добију веће приносе, обезбеде веће зараде и побољшају своје животне услове.

Уговор о кооперацији не дира формално правно у приватно власништво, али се производња на овај начин мање или више планира и укључује у један друштвени процес рада. Додуше, то највише долази до изражаја у највишем облику кооперације, где на основу уговора долази до заједничке производње и расподеле између коопераната, у зависности од процеса вредности одговарајућих учинака. Поред накнаде за свој рад и своја средства која уноси приватни власник добија и ренту на име својине на земљи. То му је такође стимуланс за ступање у производну кооперацију, а и социјалистичком газдинству се то исплати, ако је производња добро организована, обезбеђена висока продуктивност и висина ренте адекватно одмерена.

Оваквом кооперацијом управљају самоупрано радници и стручни кадрови из социјалистичког газдинства и сељаци који су у кооперацију укључени. То са своје стране доприноси вођењу сталне бриге и појачаном залагању за обезбеђење сопственог интереса коопераната.

Овим путем, а и нижим облицима кооперације, као што су разне услуге које социјалистичка газдинства врше индивидуалним пољопривредницима (орање, сетва, берба, вршидба итд.), не мења се, како је већ речено, правни облик приватне својине, али се мења њена друштвено-економска садржина. Као што је, својевремено, капиталистичко друштво увлачило

же подруштљавати овај ситни посед преко социјалистичке индустрије, трговине, кредитне политике, кооперације и другим мерама, интегришући га у глобално друштво и његов преовлађујући социјалистички процес. Овим путем се не дира приватна својина, на коју је ситни сељак веома осетљив већ се путем поштовања његовог економског интереса на основу сопственог опредељења, укључује у процес социјалистичке кооперације и трансформације. Разуме се, да друштво мора водити једну усмеравајућу политику у овом смислу, јер се то не може одвијати стихијно, али водећи рачуна, између осталог, о наведеним принципима.

Треба, међутим, истаћи да кооперација у Југославији није схваћена као мера која сама решава социјалистички преображај села. Претпоставке за то остварују се пре свега општом индустријализацијом земље и стварањем крупне индустријализоване пољопривреде, а кооперација олакшава тај процес (В. Е. Кардељ, *op. cit.* страна 296).

С обзиром на знатно већу продуктивност крупне индустријализоване пољопривреде и њену већу производњу за тржиште у односу на индивидуалну производњу, с обзиром на њен друштвени карактер, могућност планирања итд. сматра се да би обухватањем 30 — 40% од укупне обрадиве површине њоме, представљало квалитет који би дао социјалистичком сектору одлучујући утицај у пољопривреди уопште. Ово би одлучујуће утицало на подруштљавање преостале индивидуалне производње.

Подруштљавање производње у пољопривреди не треба да значи и да доведе до тога да се индивидуалном сељаку не помаже у повећању производње и продуктивности на свом газдинству, само ту помоћ требало би да добије све више у кооперацији са задругама и са пољопривредним добрима.

Оријентација на социјалистичку кооперацију довела је до знатног повећања броја коопераната у једном периоду. Тако је 1975. године број коопераната износио 55.103, а у 1965. било их је 1.231.348. Међутим, овакво повећавање броја коопераната не треба приписивати само кооперацији као повољном облику подруштљавања пољопривреде, него и повољном односу друштва према пољопривреди уопште, и посебно према пољопривредним добрима и земљорадничким задругама. Наведени период карактерише интензивније опремање друштвеног сектора пољопривредним машинама и другим техничким и технолошким средствима, што је знатно подигло његову продуктивност и учинило посебно задруге, а затим све више пољопривредна добра, односно агро-индустријске комбинате, привлачним за кооперацију са индивидуалним пољопривредницима. У овом периоду повећава се не само број коопераната, него и обим кооперације, па и величина земље обухваћена њоме. Приноси индивидуалних сељака у кооперацији знатно се повећавају у односу на индивидуална газдинства ван кооперације. Тако се у производњи пшенице на пример, пренеси по хектару повећавају од 11 на 20 метричких центи, а код кукуруза од 15 на 30 м. ц. Слично је било и са другим производима. Сасвим је разумљиво што је онда кооперација за сељаке била примамљива и што се нагло развијала. У њој су они налазили свој економски интерес. Додуше, претежно су се развијали нижи облици кооперације, јер је сељак зазирао од виших облика, Али,

уопште узевши, кооперација је у овом периоду допринела унапређењу производње на приватном сектору и развијању конзервативизма сељака.

У наведеном периоду пољопривредна производња у Југославији је знатно порасла у односу на период од 1945—1957. године, када још није била достигла предратни ниво од 1930—1939. године. Приноси су нарочито повећани на пољопривредним добрима, економијама, и у кооперацији.

Стопа раста пољопривредне производње у Југославији од 1947 — 1956. године износила је 1,7% а од 1956—1961. године 8%. После свога, до 1965. године, она се осетно смањује да би од 1965. године опет почела постепено да расте (В. Стипетић — Пољопривреда и привредни развој, Загреб 1969, стр. 315). У вези с овим отпада и број индивидуалних коопераната, а и обим кооперације. Један од главних узрока томе треба видети у мањим инвестицијама у пољопривреди и у економској политици, која пољопривреди није поклањала пажњу као у претходном периоду, због заузетости око развоја индустрије и решавања тешкоћа које су се јављале у тој области. То је довело до стагнације у пољопривреди уопште, па и у развоју задругарства и кооперације. У таквој ситуацији земљорадничке задруге имале су, разумљиво, и својих унутрашњих тешкоћа, и с обзиром на ниске цене пољопривредних производа, а скупу механизацију, ђубриво и др., нису биле често ни заинтересоване за развој кооперације са индивидуалним сељацима, јер у томе нису увек виделе и свој интерес. Њихов однос према сељацима кооперантима био је често одбојан како у погледу висине наплате услуга тако и у погледу одређивања висине ренте. Оне нису располагале ни са довољно пољопривредних машина, средствима агротехнологије, стручним кадром итд. Као такве нису привлачиле индивидуалног сељака као раније и он их је почео заобилазити, а и напуштати кооперацију са њима.

После 1965. нарочито од 1971. године, развој пољопривреде је опет повољнији. У овом периоду нарочито се развијају пољопривредна добра, односно агро-индустријски комбинати. Они имају већу економску снагу од земљорадничких задруга, боље су опремљени технички и стручно, имају далеко веће могућности за проширену репродукцију. Њихови су поседи далеко већи, што условљава рентабилније искоришћавање технике и већу продуктивност. Многе земљорадничке задруге и њихове економије у међувремену су се припојиле агрокомбинатима, или су их ови једносатвно прогутали. Сељаци се сада у кооперацији више оријентишу на пољопривредна добра и комбинате, мада ни овде стање није задовољавајуће. Један од разлога за то је свакако и могућност набавке пољопривредних машина од стране индивидуалних пољопривредника, што раније није било дозвољено. Ова околност утицала је повољно на повећање производње на приватним газдинствима, али је умањила, бар за једно време, интерес за производњу кооперацију.

Преображај села не треба посматрати само кроз поједине облике подруштљавања пољопривреде, него и у повезаности са развојем индустрије, са стањем и еволуцијом укупних друштвених односа, са процесом интеграције села у глобално друштво. Придавање прворазредног значаја развоју индустрије и изградње социјалистичког друштва, у једној претежно аграрној земљи било је свакако неопходно. То је поред осталог, зна-

чило и стварање претпоставки за развитак пољопривреде и социјалистички преображај села. Међутим, у том односу развоја индустрије и пољопривреде потребно је проналазити праву меру. Јер, ако друштво сувише заповећа материјална улагања у пољопривреду, онда њеном развоју неће много помоћи сами облици њеног организовања, па макар они, у пачелу, били исправни. Као што је напред речено, било је у нас периода када је пољопривреда у општем друштвеном развоју сувише заповећана, што је успоравало не само њен развој и преображај, него је постојала и кочница даљег развоја индустрије и друштва уопште. То се уочава нарочито од 1965. године и предузимају се у том погледу, кроз Привредну реформу, одговарајуће мере. Нарочито је у том погледу заузео јасне ставове нови Устав СФРЈ од 1974. као и Закон о удруженом раду у 1976. години. Поред тога, треба истаћи и договоре између социјалистичких република и аутономних покрајина у погледу бржег развоја пољопривреде (познатих под именом „Зелени план“).

На основу досадашњег развоја пољопривреде и задатака који, у вези с тим, произилазе из наведених и других докумената и из нашег општег развоја, овде ће се указати само на нека питања у вези са даљим развојем пољопривреде и социјалистичким преображајем села.

Пре свега кроз друштвени план и економску политику потребно је пољопривреди посветити већу пажњу. Потребно је обезбедити већа материјална улагања у њен технички и технолошки развој. Исто тако треба већу пажњу посветити стручном кадру у пољопривреди. То је предуслов за повећање производње, тржних вишкова, а и за социјалистички преображај села.

Проширење и унапређење друштвеног сектора у пољопривреди остаје и даље непосредан и дугорочан задатак. Од данашњих 15% од укупних обрадивих површина колико обухвата друштвени сектор, потребно је достићи 30—40%, рачунајући ту и производну кооперацију. Ту свакако долази у први план откуп земље од домаћинства која су остала без радне снаге и од оних који су запослени у индустрији и другим привредним гранама. Код ових газдинстава све је већа спремност или да продају своју земљу или да је уступе уз обезбеђење одговарајуће старосне пензије. Разуме се, да овде принцип добровољности мора бити поштован. Једно од питања које ће у вези са овим морати да се решава јесте проблем арондације и комесације земље у друштвеном сектору.

Унапређење пољопривреде и проширење и јачање друштвеног сектора посебно, утицаће на бржи и успешнији развој социјалистичке кооперације. Уколико су пољопривредна добра, агроиндустријски комбинати и земљорадничке задруге економски јачи, утолико су и привлачнији за индивидуалног сељака. Пракса је показала, да сељак ступа у кооперацију кад у њој види несумњив економски интерес. С друге стране, и друштвени сектор је више заинтересован за кооперацију у условима повољнијег друштвеног третмана пољопривреде уопште. У повољнијим ценама пољопривредних производа у односу на индустријске и друге производе, овај сектор налази свој интерес и за кооперацију. Земљорадничке задруге остају и даље један од главних облика за кооперацију са индивидуалним пољо-

привредницима, а такође и пољопривредна добра и агро-индустријски комбинати.

Ради успешнијег развоја кооперације и јачања друштвеног сектора нови Устав и Закон о удруженом раду истичу потребу даљег јачања самоуправљања у овој области. Ради што непосреднијег утицаја коопераната у одлучивању о пословима у које су укључени и за које су непосредно заинтересовани, предвиђа се организовање, у оквиру задруга и агро-индустријских комбината, посебних економских јединица, или како се то у нас које основних организација удруженог рада за кооперацију. Кроз ове организације сељаци кооперанти треба далеко више него раније да непосредно и преко својих изабраних органа одлучују о проблемима кооперације, руковођени личним и заједничким интересом. Ове организације добијају исти положај као и остале привредне организације. Оне могу удруживати своја средства и свој рад са другим организацијама, задругама, комбината и сл., што им пружа јачу економску базу за њихов рад. Реално је очекивати, да ће ово бити значајан стимулс за већи приступ сељака у кооперацију и за њихово веће ангажовање, предузимљивост и одговорност. У том смислу има већ и позитивних резултата.

Потребно је пружити и већу помоћ индивидуалним сељацима ради повећавања производње и продуктивности на својим газдинствима, која данас обухватају око 85% од укупних обрадивих површина. Међутим, та помоћ би требало првенствено, да иде преко друштвеног сектора у пољопривреди.

Општом економском политиком треба подржати одлив вишка радне снаге из пољопривреде у друге привредне гране. Захваљујући, пре свега, развоју индустрије у социјалистичкој Југославији број пољопривредног становништва се радикално смањивао. Од 74,9% од укупног становништва у 1938. години, пољопривредно становништво је 1948. године износило 67%, 1961. г. — 49,6%, а 1975. г. — 36,6% (Наведено према: — Друштвене промјене у селу, Београд, 1974., стр. 48). Ова тенденција смањивања пољопривредног становништва се и даље наставља иако нешто успоренијим темпом.

Развој и преображај постиже се и путем електрификације, подизањем путева, водовода, развојем здравствене службе и посебно школовањем сеоске омладине. На овом плану већ су постигнути значајни резултати. Овим путем се село све више интегрише у глобално друштво, повезује се са градом и укључује у процес брисања разлика између села и града. У таквим условима постаје далеко лакше и природније и социјалистичко прсображавање села. Разуме се, има и тенденција које се томе основне процесу супротстављају. Тако, нпр., развој механизације на индивидуалним газдинствима привремено веже сељака за његов посед, али истовремено га и укључује у разне облике сарадње са друштвеним сектором у пољопривреди и у општи процес социјалистичке изградње целокупног друштва.

При свем том, треба водити рачуна, да се не прибегава насилном колективизирању, већ да подруштвљавање производње произилази, пре свега, из економског интереса, разуме се, уз једно одговарајуће планско

и свесно усмеравање. Кад се погледа уназад запажа се да је подруштљавање пољопривреде кроз добровољну кооперацију била основна оријентација у Југославији, после рата, са извесним одступањима која су се показала негативним (као што је био случај са колективизацијом 1949. — 1953. године). Застоји у развоју кооперације долазили су, првенствено, због тога што се пољопривреди, из објективних или субјективних разлога, није поклањало довољно пажње што су улагања у њу била често мала, а преливање из ње у индустрију и друге привредне гране таква да су успоравала, у таквим периодима и развој пољопривреде и њен социјалистички преображај. Запажа се, да су адекватни облици за подруштљавање пољопривреде од особитог значаја, али и то да и најпогодније форме не могу у том погледу дати значајније резултате, ако њихово оживотворење није омогућено одговарајућом материјалном подлогом, већим инвестицијама од стране друштва. Без тога ови облици остају празне форме без садржине. Одавде не следи да су облици и методи подруштљавања пољопривреде неважни, већ само то да их треба узимати и примењивати заједно са садржинским друштвеним процесима.

др Радован Пивићевић